

Přechody k demokracii

22. 4. 2020

Téma: Přechody k demokracii: celý obor politologie: tranzitologie, čili nauka o přechodech mezi režimy

Francis Fukuyama:

- Po pádu komunismu a konci studené války vydal článek „Konec historie?“
- Demokracie jako společenský řád zvítězila a stala se univerzální lidskou hodnotou, která se dřív či později rozšíří po celé planetě.
- Konec dějin? 1989 – pádem komunismu (první náznaky už v pádu diktátorů Salazara a Franca), rozpadem východního bloku nastupuje nová bezdějinná éra směřování k liberální demokracii jako ideálnímu modelu (vláda lidu + lidská práva), jiné modely se vyčerpaly ideově i ekonomicky.
- Přijímá lineární vývoj dějin, inspirován Kantem a Hegelem (od roku 1800 už není jiné cesty než k modernímu liberálnímu státu), používá ho i K. R. Popper.
- Netvrdí, že by skončily dějiny a nic se nedělo, jen skončil ideový konflikt o základní principy, na nichž stojí lidská společnost: zvítězil ekonomický a politický liberalismus jako „přirozený a nejlepší řád“, protože nejlépe naplňuje individuální žádostivost lidí 😊
- Vzápětí kritizován pro přílišný optimismus (nereflektuje přirozené tendence člověka): to se potvrdilo novými konflikty na území bývalých SSSR a Jugoslávie či přežitím některých nedemokracií, relapsem k nedemokraciím a hybridním demokraciím (Bělorusko, Rusko, Kavkaz, Střední Asie). Konec globálního optimismu 90. let přineslo 11/9/2001 (a pak ekonomická krize 2008) – Fukuyama odpovídá, že to nic nemění na trvalém trendu k nárůstu liberální demokracie, což je i důsledek bohatnutí lidstva (od určitého HDP na osobu podle něj nelze udržet nedemokratický režim).

Huntington: partikularistická vize světa (Střet civilizací) + skepse k věčnému vítězství demokracie (Třetí vlna)

- Střet civilizací: (článek pak kniha) – 11/9/2001 jako by potvrdilo jeho pravdivost
  - pro identitu lidí je klíčová jejich kultura a její symboly, které lidi spojují (vlajky, kříže). Na světě jsou tyto: čínská (konfucianství), japonská, hinduistická, islámská,

pravoslavná (minula renesanci, reformaci, osvícenství), západní (i Austrálie), latinskoamerická (výlučně katolická), africká

- úspěšné jsou ty útvary, které zahrnují státy jedné kultury (EU), ne napříč (OBSE, OSN) – dnes se evropská hranice posunula mezi svět západního křesťanství a pravoslaví (i Krym a rozdělení Ukrajiny je právě o tom)
- globálně se rozšiřuje globální konzum, ale z toho nevzniká jednotná kultura, jak si myslí Fukuyama
- Západ dlouhodobě dominuje, ale jeho dominance je teď ohrožena, ekonomicky i tím, že má dvě centra (USA * Francie a Německo), oproti tomu Rusko, Čína, Indie mají jen jedno centrum
- čeká nás střet civilizací: státy se budou spojovat na bázi kulturní podobnosti a v místech střetu bude docházet ke konfliktům (příkladem je sovětská invaze do Afghánistánu), snaha o vývoz západní kultury je nesmysl

- **Huntingtonova kniha Třetí vlna:**

- v demokratizaci států světa lze vyzorovat vlny a protivlny – demokracie se šíří ve vlnách (+ protivlny)
- první demokratizační vlna: 1828-1926 (více než 50% bílých Američanů smělo volit, padaly majetkové cenzy)
- první protivlna: 1929-1942 (začátek je Mussoliniho pochod na Řím, Salazar, hlavně krize a nástup nacismu, pak Argentina, Brazílie)
- druhá vlna demokratizace: 1943-1962 (Turecko, Řecko, Latinská Amerika, dekolonizace)
- druhá protivlna: 1958-1973 (Latinská Amerika, Indonésie, Korea, Turecko a Řecko)
- třetí vlna demokratizace: 1974- ? (počínaje 25. 4. 1974) (Portugalsko, Španělsko, Turecko, Řecko, Latinská Amerika, Asie, my), nebyla příliš násilná, nebyla vojenská
- Proč vlny? Důvody třetí vlny: ztráta legitimacy režimů (pád portugalských kolonií, pád komunismu zbavil legitimacy antikomunistické režimy, hospodářské problémy, ale i bohatnutí společnosti: větší vzdělanost, početná střední třída, velká očekávání, vliv vnějších aktérů: USA, EU a katolická církev za Jana Pavla II., lavinový efekt – inspirace příkladem v Československu + konkrétní iniciátoři)
- způsoby demokratizace (tranzice): záleží na střetávání čtyř skupin: v opozici opozice radikální extremisté * umírnění demokraté (u nás v roce 1989 Havel) a ve

vládě vládní garnitury (liberálové jako Čalfa, Urbánek) * stoupenci starých pořádků (Jakeš, Štěpán) – z jejich střetávání vznikají čtyři základní scénáře:

- **přerod:** do čela demokratizačního procesu se postaví dosavadní garnitura, umírnění reformátoři shora (Španělsko, Brazílie, Maďarsko): kooptují někoho z opozice, vypíší stábe svobodnější volby (aby je neubili jestřábi a pochopila opozice)
  - **výměna:** opozice získá moc místo vládní garnitury, ta se brání více či méně (Portugalsko, NDR, Rumunsko, Argentina), někdy i jen rychlá revoluce
  - **přeměna:** společný postup vlády a opozice, když je vláda ochotna jednat s demokraty (často si oba myslí, že na tom určitě vydělají, že vyhrají ve volbách (a umírnění v garnituře vytlačí staré struktury): kulaté stoly (Polsko, Československo, Jižní Korea, JAR)
  - **zásah zvenčí:** v třetí vlně jen Grenada
- tranzice a konsolidace režimů: neúspěšnější v zemích s předchozí demokratickou zkušeností a se silnou a vzdělanou střední třídou (my), je třeba se připravit na snahu o zvrácení vývoje (typicky u pádu vojenských diktatur je podle Huntingtona třeba zabavit vojáky „novými hračkami“), a na nostalgii a rozčarování z demokratického vývoje: *„Rozčarování z demokratických funkcionářů a s ním související stesk po autoritářských vládách, to byl svým způsobem nutný první krok na cestě k demokratické konsolidaci. Byl to příznak, že jak elity, tak i veřejnost začínají sestupovat z prchavých výšin euforie, již s sebou demokratizace obvykle přinášela, a přizpůsobují se životu v „nižších“ demokracie, kde život bývá šedivý a upachtěný. Elity i veřejnost musely poznat, že demokracie spočívá na předpokladu, podle něhož všechny vlády selhávají, a proto musí existovat institucionalizovaná metoda jejich výměny. Demokracie neznamená, že problémy budou vyřešeny; znamená, že vládce je možné odstranit, a podstatou demokracie je to druhé, poněvadž prvního dosáhnout nelze.“⁴*
  - největší riziko je třetí protivna: přechod demokratizujících se států k nedemokracii (Bělorusko, Srbsko)
  - dokonce se mluví o čtvrté vlně (příliš brzo): arabské jaro a barevné revoluce (ružová v Gruzii 2003, oranžová na Ukrajině 2004)

---

⁴ HUNTINGTON, S. *Třetí vlna*. Brno: CDK, 2008, s. 253.

Jaké problémy bylo třeba vyřešit po demokratizaci (obecně a v Československu po roce 1989)?

- Problém politické + právní transformace propojen (důkazem Charta 77: politická i právní) (+ ekonomické – mimo naše téma)
- Jaké problémy je třeba řešit – Podle Vojtěcha Cepla jsou tři: rehabilitace + restituce + lustrace; můžeme jich ale vyjmenovat více
- **Diskontinuita:** v Československu kontinuita práva² a diskontinuita hodnot (nález Pl. ÚS 19/93)
- **Změnit Ústavu (Ústava * Listina)**
- **Obrnit se proti návratu nedemokratického systému: obranyschopná demokracie** (Loewenstein + řešení Platonova problému, jak se pojistit proti tomu, aby lid ne zvolil tyрана): limitovaná možnost změny ústavy - materiální jádro ústavy, možnost rozpustit extrémistická shromáždění, politické strany, subversivní spolky, limitovaná politická pluralita, trestní stíhání nenávistných projevů³
- **Pojmenování zla:** zákon č. 198/1993 Sb., o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu;⁴

---

² „Zákon č. 480/1991 Sb., o době nesvobody

Federální shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky se usneslo na tomto zákoně:

§ 1 V letech 1948 až 1989 komunistický režim porušoval lidská práva i své vlastní zákony.

§ 2 Právní akty přijaté v době uvedené v § 1 se ruší jen tehdy, stanoví-li tak zvláštní zákony.“

³ § 403

Založení, podpora a propagace hnutí směřujícího ke potlačení práv a svobod člověka

(1) Kdo založí, podporuje nebo propaguje hnutí, které prokazatelně směřuje ke potlačení práv a svobod člověka, nebo blásá rasovou, etnickou, národnostní, náboženskou či třídní zášť nebo zášť vůči jiné skupině osob, bude potrestán odnětím svobody na jeden rok až pět let.

(2) Odnětím svobody na tři léta až deset let bude pachatel potrestán,

a) spáchá-li čin uvedený v odstavci 1 tiskem, filmem, rozhlasem, televizí, veřejně přístupnou počítačovou sítí nebo jiným podobně účinným způsobem,

b) spáchá-li takový čin jako člen organizované skupiny,

c) spáchá-li takový čin jako voják, nebo

d) spáchá-li takový čin za stavu obrození státu nebo za válečného stavu.

(3) Příprava je trestná.“

⁴ „Vědom si povinnosti svobodně zvoleného parlamentu vyrovnat se s komunistickým režimem, Parlament konstatuje, že Komunistická strana Československa, její vedení i členové jsou odpovědní za způsob vlády v naší zemi v letech 1948 - 1989, a to zejména za programové ničení tradičních hodnot evropské civilizace, za vědomé porušování lidských práv a svobod, za morální a hospodářský úpadek provážený justičními zločiny a terorem proti nositelům odlišných názorů, nabržením fungujícího tržního hospodářství direktivním řízením, destrukcí tradičních principů vlastnického práva, zneuznáním výchovy, vzdělávání, vědy a kultury ke politickým a ideologickým účelům, bezohledným ničením přírody, a prohlašuje, že ve své další činnosti bude vycházet z tohoto zákona.

§ 1 (1) Komunistický režim a ti, kteří ho aktivně prosazovali,

a) upíral občanům jakoukoliv možnost svobodného vyjádření politické vůle, nutil je skryvat své názory na situaci ve státě a společnosti a nutil je veřejně vyslovovat svůj souhlas i s tím, co považovali za lež nebo zločin, a to perzekucemi nebo hrozbou perzekucí vůči nim samotným, jejich rodinám a blízkým,

b) systematicky a trvale porušoval lidská práva, přičemž zvlášť závažným způsobem utlačoval některé politické, sociální a náboženské skupiny občanů,

c) porušoval základní zásady demokratického právního státu, mezinárodní smlouvy i své vlastní zákony a prakticky tím postavil vůli a zájmy komunistické strany a jejich představitelů nad zákon,

- **Restituce:** Proč? (Co se ukradlo, má se vrátit.) Komu? (naše restituční zákony: nejprve podmínka st. občanství + trvalý pobyt,⁵ dnes jen st. občanství⁶ + specifika některých subjektů, církví) Od kdy do kdy (třeba NDR už od 1933, pobaltské státy od 1939, u nás 25. 2. 1948 – 31. 12. 1989 + výjimka podle zákona o mimosoudních rehabilitacích:)? Co (zemědělský majetek s max. výměrou 150 ha polí, 250 ha jiné půdy, možnost kompenzace)? Jak (restitutio in integrum/kompenzace; ex lege výčtovým zákonem,⁷ správním rozhodnutím/soudním rozhodnutím, na žádost/ex offa)
- **Rehabilitace:** Co to znamená? Zákon č. 119/1990 Sb., o **soudní rehabilitaci:** u vyjmenovaných skutkových podstat odsuzující rozsudky zrušeny ex lege (třeba podle zákona č. 231/1948 Sb.); u jiných podstat na návrh státního zástupce nebo odsouzeného nebo rodinných příslušníků: zrušení + kompenzace + možnost zveřejnění rozsudku; + **mimosoudní rehabilitace:** zákon č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích:⁸ jednorázové odškodnění nebo zvýšení důchodů za trest odnětí svobody, vazbu, PTP, pracovní tábory, později nemožnost studovat aj.
- **Co s pachateli zločinů minulého režimu?** Huntington: Stíhat a trestat nebo odpustit a zapomenout? Možné nástroje:

d) používal k perzekuci občanů všech mocenských nástrojů, a to zejména:

- popravoval, vraždil je a žalářoval je ve věznicích a táborech nucených prací, při vyšetřování a v době žalářování vůči nim používal brutální metody včetně fyzického a psychického mučení a vystavování nelidským útrapám,

- zbavoval je svévolně majetku a porušoval jejich vlastnická práva,

- znemožňoval jim výkon zaměstnání, povolání nebo funkce a dosažení vyššího nebo odborného vzdělání,

- zabraňoval jim svobodně vycestovat do zahraničí či vrátit se svobodně zpět,

- povolával je k výkonu vojenské služby v Pomocných technických praporech a Technických praporech na neomezenou dobu,

e) pro dosažení svých cílů neváhal páchat zločiny, umožňoval jejich beztrestné páčání a poskytoval neoprávněné výhody těm, kteří se na zločinech a perzekucích podíleli,

f) spojil se s cizí mocností a od roku 1968 udržoval uvedený stav pomocí jejich okupačních vojsk.

(2) Za spáchané zločiny a další skutečnosti, uvedené v odstavci 1 jsou plně spoluodpovědní ti, kteří komunistický režim prosazovali jako funkcionáři, organizátoři a podněcovatelé v politické i ideologické oblasti.

§ 2 (1) Zejména pro skutečnosti uvedené v § 1 odst. 1 tohoto zákona byl režim založený na komunistické ideologii, který rozhodoval o řízení státu a osudech občanů v Československu od 25. února 1948 do 17. listopadu 1989, zločinný, nelegitimní a je zavrženíhodný.

(2) Komunistická strana Československa byla organizací zločinnou a zavrženíhodnou obdobně jako další organizace založené na její ideologii, které ve své činnosti směřovaly k potlačování lidských práv a demokratického systému.

§ 3 Odpor občanů proti tomuto režimu, který at' již jednotlivě či ve skupině na základě demokratického přesvědčení politického, náboženského či mravního projevovali odbojem nebo jinou činností nebo vědomě a veřejně vyjadřovali, na území státu i v zahraničí, a to i ve spojení s cizí demokratickou mocností, byl legitimní, spravedlivý, morálně oprávněný a je hodný úcty.“

⁵ „(1) Oprávněnou osobou je státní občan České a Slovenské Federativní Republiky, který má trvalý pobyt na jejím území, a jehož půda, budovy a stavby, patřící k původní zemědělské usedlosti, přeshly na stát nebo na jiné právnické osoby v době od 25. února 1948 do 1. ledna 1990 způsobem uvedeným v § 6 odst. 1.“

⁶ „(1) Oprávněnou osobou je státní občan České a Slovenské Federativní Republiky, jehož půda, budovy a stavby, patřící k původní zemědělské usedlosti, přeshly na stát nebo na jiné právnické osoby v době od 25. února 1948 do 1. ledna 1990 způsobem uvedeným v § 6 odst. 1.“

⁷ Zákon č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd: restituce, jinak kompenzace (pokud zničen nebo prodán třetí osobě)

⁸ „Federální shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky ve snaze zmírnit následky některých majetkových a jiných křivd, k nimž došlo v období let 1948 až 1989, vědomo si, že tyto křivdy tím méně pak různé nespravedlnosti z období ještě vzdálenějších, včetně křivd na občanech německé a maďarské národnosti, nelze nikdy zcela napravit, chtějíc však potvrdit svoji vůli, aby k podobným křivdám už nikdy nedocházelo, usneslo se na tomto zákoně.“

- **Dekomunizace:** odstranění komunistů z určitých pozic
- **Lustrace:** systematictější a dlouhodobější nástroj (i dnes vyvolává problémy: diskvalifikování bývalých elit z funkcí v novém politickém systému: jde o vymezení „chráněných“ funkcí v současnosti (těch, které vyžadují negativní lustrační osvědčení⁹) na straně jedné a „podezřelých“ funkcí a činností v minulosti¹⁰ (těch, jež pro dotčenou osobu znamenají pozitivní lustrační osvědčení, tedy vyloučení z výkonu „chráněných“ funkcí nebo jiný obdobný následek¹¹) na straně druhé. Úpravy v jednotlivých státech se pak liší v

⁹ Viz § 1 odst. 1 zákona č. 451/1991 Sb., kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky (tzv. „velký lustrační zákon“): „(1) Tento zákon stanoví některé další předpoklady pro výkon funkcí obsazovaných volbou, jmenováním nebo ustanovováním

a) v orgánech státních správy České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky,

b) v Československé armádě,

c) ve Federální bezpečnostní informační službě, Federálním policejním sboru, Sboru hraniční policie,

d) v Kanceláři prezidenta České a Slovenské Federativní Republiky, Kanceláři Federálního shromáždění, Kanceláři České národní rady, Kanceláři Slovenské národní rady, Úřadu vlády České a Slovenské Federativní Republiky, Úřadu vlády České republiky, Úřadu vlády Slovenské republiky, Kanceláři Ústavního soudu České a Slovenské Federativní Republiky, Kanceláři Ústavního soudu České republiky, Kanceláři Ústavního soudu Slovenské republiky, Kanceláři Nejvyššího soudu České a Slovenské Federativní Republiky, Kanceláři Nejvyššího soudu České republiky, Kanceláři Nejvyššího soudu Slovenské republiky, v prezídiu Československé akademie věd a v předsednictvu Slovenské akademie věd, a u Nejvyššího správního soudu,

e) v Československém rozhlasě, Českém rozhlasě, Slovenském rozhlasě, Československé televizi, České televizi, Slovenské televizi, Československé tiskové kanceláři, Československé tiskové kanceláři České republiky a Československé tiskové kanceláři Slovenské republiky,

f) ve státních podnicích, státních organizacích, akciových společnostech, kde většinovým akcionářem je stát, v podnicích zahraničního obchodu, ve státní organizaci Československé státní dráhy, státních fondech, ve státních peněžních ústavech a Státní bance československé,

g) v úřadech územních samosprávných celků, pokud se dále nestanoví jinak.“

Obdobně viz § 1 zákona č. 279/1992 Sb., o některých dalších předpokladech pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovením nebo jmenováním příslušníků Policie České republiky a příslušníků Sboru nápravné výchovy České republiky (tzv. „malý lustrační zákon“): „Tento zákon stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovováním nebo jmenováním

a) v ministerstvu vnitra České republiky (dále jen „ministerstvo“),

b) v Policii České republiky,

c) ve Vězeňské službě České republiky.“

¹⁰ Kromě funkce totiž může jít například o členství v určité organizaci (Lidové milice) či o studium na určité škole (například na Vysoké škole Felixe Edmundoviče Dzeržinského při Radě ministrů Svazu sovětských socialistických republik pro příslušníky Státní bezpečnosti).

¹¹ Viz § 2 nynějšího znění tzv. velkého lustračního zákona:

„(1) Předpokladem pro výkon funkce uvedené v § 1 je, že občan v období od 25. 2. 1948 do 17. 11. 1989 nebyl

a) příslušníkem Sboru národní bezpečnosti zařazeným ve složce Státní bezpečnosti,

b) evidován v materiálech Státní bezpečnosti jako rezident, agent, držitel propůjčeného bytu, držitel konspiračního bytu, informátor nebo ideový spolupracovník Státní bezpečnosti,

c) ztratilo účinnost)

d) tajemníkem orgánu Komunistické strany Československa nebo Komunistické strany Slovenska od stupně okresního nebo jemu na roven postaveného výboru výše, členem předsednictva těchto výborů, členem ústředního výboru Komunistické strany Československa nebo ústředního výboru Komunistické strany Slovenska, členem Byra pro řízení stranické práce v českých zemích nebo členem Výboru pro řízení stranické práce v českých zemích, s výjimkou těch, kteří tyto funkce zastávali pouze v období od 1. 1. 1968 do 1. 5. 1969,

e) pracovníkem aparátu orgánů uvedených pod písmenem d) na úseku politického řízení Sboru národní bezpečnosti,

f) příslušníkem Lidových milic,

g) členem akčního výboru Národní fronty po 25. 2. 1948, prověřkových komisí po 25. 2. 1948 nebo prověřkových a normalizačních komisí po 21. 8. 1968,

h) studentem na Vysoké škole Felixe Edmundoviče Dzeržinského při Radě ministrů Svazu sovětských socialistických republik pro příslušníky Státní bezpečnosti, Vysoké škole ministerstva vnitra Svazu sovětských socialistických republik pro příslušníky Verejné bezpečnosti, Vyšší politické škole ministerstva Svazu sovětských socialistických republik nebo vědeckým aspirantem anebo účastníkem kursů delších než 3 měsíce na těchto školách.“

určení okruhů podezřelých a chráněných funkcí, stejně jako v předepsaných lustračních procedurách a v dočasnosti nebo trvalosti uplatňování lustrací. V případě ČR jde o dočasnost, která je neustále prodlužována. Malý lustrační zákon¹² * velký lustrační zákon¹³

- **Stíhání zločinů minulého režimu:** základní limity: kontinuita v justici + zákaz retroaktivity trestního práva

---

¹² Zákon ČNR č. 279/1992 Sb., o některých dalších předpokladech pro výkon některých funkcí obsazovaných ustanovením nebo jmenováním příslušníků Policie České republiky a příslušníků Sboru nápravné výchovy České republiky.

¹³ Zákon č. 451/1991 Sb., kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky.